

TAURINUS ÉS SALLUSTIUS „CATILINA”-JA

A Stauromachia forrásai és mintái Császár Zoltán részletes összevetései alapján megközelítő teljességgel ismeretesek.¹ De bármennyire is használhatók dolgozatának adatai, munkája magán viseli a pozitivisták kutatás nem egy hibáját. Császár ugyanis összegyűjt mindent, ami formai átvételnek minősíthető, de egyáltalán nincs tekintettel a funkcionális egyezésekre. Pedig, ha az efféle párhuzamokra is felügyel, jelentős mértékben hozzájárul a Taurinus-probléma megoldásához.

Ez a probléma a felszabadulást követő években került napirendre, és végső fokon annak megállapítását sürgette, vajon a Stauromachia haladó hagyományaink közé sorolható-e, vagy sem. Ugyanis az eposz számos, bizonytalanul magyarázható helyét kommentálva olyasféle felfogás kezdett terjedni, mintha Taurinus műve nem lenne egyéb Dózsaóráról és paraszthadseregéről szóló hőskölteménynél.² Ennek az első pillanatra tetszetős, de feltétlenül elgondolkodtató értékelésnek egyik — talán legerősebb — érve a ceglédi beszéd meglehetősen hosszadalmas szövegű beiktatása volt.³ A Stauromachianak, mint eposznak helyes értékelését azóta már elvégezte irodalomtörténetírásunk, de ezen belül Dózsa beszédének a mű egészében betöltött funkciójával nem foglalkozott kellőképpen. Pedig e fontos rész tüzetesebb vizsgálata nem közömbös az általános értékelés szempontjából sem.

Bebizonyosodik ugyanis, hogy itt sem lehet gátlás nélkül kedvezően ítélni a költő feltételezett plebejus-rokonszenvéről. Egyrészt, mert a történeti hűséget különben is hangoztató Taurinus⁴ semmiképp sem vállalkozhatott arra, hogy elhallgasson olyan nagy jelentőségű tényrt, mint amilyen Dózsa beszéde is volt. Másrészt, mert a helyes történeti szempontú vizsgálat eredményei azt is kétségtelenné teszik, hogy Taurinus az uralkodó osztály szemébe, és annak részére írta munkáját. Ilyen olvasóközönség körében pedig a ceglédi beszéd eléggé aprólékos ismertetése csakis gyűlöletet ébreszthetett.⁵

S hogy valóban nem is vezette más cél a költőt, nyomban világossá válik előttünk, ha kellőképpen figyelembe vesszük, mennyiben és hogyan használja fel műve forrásait Sallustius két történeti monográfiáját, közülük is elsősorban a Catilinát.

Az eddigi ilyen irányban kutatók is felfigyeltek már erre a Taurinus-Sallustius kapcsolatra. Horváth János megállapította például, hogy a költő „egyik jegyzetében Catilinaéhoz hasonlítván Dózsa jellemét, elárulja, hogy némely vonásait Sallustiusból szedte össze.”⁶ Császár Zoltán még élesebb megvilágításba helyezte ezt a kérdést, amikor egy újabb párhuzamra mutatott rá. Ebből kiderült, hogy Dózsa budavári beszéde⁷ — meglehetősen pontossággal — voltaképpen nem más, mint Marius szavainak versebe szedése a Bellum Iugurthiumból.⁸

¹ Császár Zoltán: A Stauromachia antik és humanista forrásai. Bp. é. n. (1937).

² Geréb László: Taurinus és a Paraszti háború c. bevezetése a Stauromachia magyar fordítása előtt. Bp. 1946. 6–9. l.

³ Székely-Geréb: A magyar parasztháborúk irodalma (1950) c. kötetében Gerébtől a megfelelő rész. 119–120. l.

⁴ „...historiae veritas, quae potissimum integra asservanda est...” Stauromachia, Dedicatio, 17. (Juhász László kritikai kiadása a Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum c. sorozatban. Bp. 1944. A további idézetek erre a kiadásra utalnak).

⁵ Arról, hogy a Stauromachiában található részletezéseknek az adott helyzettől függően mindig népellenes tendenciája van, meggyőzően érvel Szentesi Miklós „Taurinus Stauromachiaja” c. tanulmányában, melyet kéziratban használhattam. Az általa elemzett helyek, pl. lib. II. 83–204; III. 117–177; IV. 270–307; V. 130–199, 215–268; stb. mind ezt bizonyítják.

⁶ Horváth János: Az irodalmi műveltség megoszása² 206. l. Továbbá Kardos Tibor: A magyarországi humanizmus kora (1955) c. monográfiájában is csak erre a szűk adatra tér ki, bár általánosságban helyesen állapítja meg, hogy Taurinus „a parasztháborúk leírását a római polgárháborúk és a rabszolgafelkelések mintájára klasszikusra stilizálta.” (371. l.). Dózsa beszédével kapcsolatban pedig szintén helytálló megállapításra jut, amikor utal Tubero megfelelő fejezetére, ugyanakkor azonban az antik források problémáját részletesebben fel sem veti.

⁷ Stauromachia, I. 381–423.

⁸ Császár Zoltán, i. m. 10. l.

A ceglédi beszéddel kapcsolatosan viszont ehhez hasonló megfelelések még nem derültek ki. Mint Császár írja: „... erősen emlékeztet Marius beszédére (Sall. De bello lug. 85.), melyet Taurinus Dózsa első beszédében formailag is felhasználott. Itt azonban formai meg-egyezés nem mutatható ki”.⁹ Ez a megállapítás csak részben állja meg a helyét, s egyben Császár módszerének korlátait is megmutatja. Azért, mert az erős hasonlóság emlegetése ezúttal nem más ösztönös gyanakvásnál, szemelláthatólag azon az alapon, hogy onnan merített már a költő korábban és hasonló esetben. Kiderül ez abból is, hogy e beszédhez fel-sorakoztatott harminchat párhuzamos hely közül egynél többet nem is tud Sallustiustól idézni, de ezt sem a Bellum Iugurthinumból, amelyre gyanakodott, hanem a Catalinából.¹⁰

Sokkal hasznosabb felfedezésre juthatott volna Császár, ha a pusztán formai átvételek mellett figyelemmel van Taurinusnak arra a forrására is, amely az eposz felépítésében közös funkcionális szerepet töltött be. Épp ezért ennek elvégzése nem lesz érdektelen munka — mint fentebb jeleztük — az általános értékelés szempontjából sem.

Előljáróban fel kell figyelnünk arra a jellemzésre, amelyet a két szerző ad műve szóban-forgó hősről. Taurinus nemcsak prózában, a Stauromachiahoz csatolt jegyzetei között¹¹ ruhazza át Dózsára Sallustiusnak Catilináról szóló jellemzését szóról szóra, de eposzában is követi a római történetírót, amikor így ír:

„Illi animus fastuque tumens ambibat honores
Supremos, quem continuo imperiosa cupido
Omne agit in crimen; ...”¹²

Sallustius is nyomatékosan hangsúlyozza — egyebek között — Catilina féktelen hatalom-vágyát: „Hunc (sc. Catilinam) post dominationem L. Sullae libido maxuma invaserat rei publicae capiundae, neque id quibus modis adsequeretur, dum sibi regnum pararet, quicquam pensi habebat.”¹³

Nem ez az egyetlen hely, ahol Dózsáról ilyesmit olvashatunk,¹⁴ jóllehet ez a vád leg-feljebb Sallustiusnál tekinthető jogosultnak. Catilinanak ugyanis valóban elsődleges célkitűzése volt a konzulság elnyerése, s ehhez eszközként tekinthető a részéről propagált tabulae novae. Dózsánál efféléről viszont nem volt szó.

Megfigyelhető tehát, hogy Taurinus személyes indokokat emel ki a ceglédi beszéd előkészítésére, s ügyel arra, hogy az ily módon jellemtelennek rajzolt Dózsa fejtse majd ki a fegyveres parasztság programját. Ez a tudatos eljárás csakis azt eredményezheti, hogy a nemesség plebejus-színezetű bírálatát eleve előítélettel vegyük Dózsa szájából, miáltal a nagyurak elleni tendencia éle máris erősen letompult. Sőt, ezen túlmenően, az olvasó „ismerve” Dózsa jellemét, hajlamosságá válik arra, hogy a jobbágysággal együttérző kijelentéseit egyenesen demagógiának minősítse. Nem szükséges külön utalni arra, hogy ez a törekvés nyilvánul meg Sallustiusnál is Catilina jellemzésekor az adott körülményeknek megfelelően.

Ilyen előkészítés után kerül sor a ceglédi beszédre. Bevezetőben Dózsa a világ teremtésé-nek biblikus magyarázatát idézi fel, amikor — érezhető tendenciával — az őskommunizmus-beli állapotokról beszél:

„Quis tum Caesar erat? quis rex, quis miles ad aurum?
Qui proceres? dominus quis princeps? Omnibus idem
Si nobis pater est, nullum dominum esse putemus. —”¹⁵

Catilina beszéde elején ugyancsak a társadalmi egyenlőtlenségről szól: „Nam postquam res publica in paucorum potentium ius atque dicionem concessit, semper illis reges tetrarchae vectigales esse, populi nationes stipendia pendere; ceteri omnes, strenui boni, nobiles atque ignobiles, vulgus fuimus sine gratia sine auctoritate, eis obnoxii, quibus, si res publica valeret, formidini essemus”.¹⁶

Ennek a társadalmi igazságtalanságnak tényét alkalmazza korabeli helyzetére Dózsa és Catilina. Bebizonyítják, hogy az uralkodó osztály hatalma jogtalan és annál is inkább túrhe-tetlen, mert nábbi vagyon uraként nem tud már mit kezdeni pénzével. S mindezt akkor teszi, amikor a szegénynép nyomora megbotránkoztató méreteket ölt. Dózsa ezekkel a jelenségekkel

⁹ Császár Zoltán, i. m. 15. l.

¹⁰ Stauromachia, II. 153; és Sallustius: De coniuratione Catilinae, 54, 6.

¹¹ Stauromachia, Index Abcdarius, 68. l.

¹² Stauromachia, I. 354—357.

¹³ Sallustius, i. m. 5, 6.

¹⁴ Vö. még Stauromachia, I. 421—424, 485—486, stb. A példákat még lehetne tovább szaporítani.

¹⁵ Stauromachia, II. 104—107.

¹⁶ Sallustius, i. m. 20, 7.

meglehető részletességgel foglalkozik és a maga — helyenként metszően éles — nyíltságával többek között ezeket mondja:

„..... at impia monstra
Nobilium census pretium diffundere censu
Aut sua ab alterius iacturis commoda quaerunt
Aut passum instaurant alieno funere damnum;”¹⁷

..... census patrios proavisque paratas
Divitias plenis perdunt bellaria mensis;”¹⁸

Accedit, gravior quod servi more premamur,
Sibila dum fessi toleramus colla labore.”¹⁹

Catilina mindezeket így fogalmazza meg: „Etenim quis mortalium, cui virile ingenium est, tolerare potest illis divitias superare, quas profundant in exstruendo mari et montibus coaequandis, nobis rem familiarem etiam ad necessaria deesse? Illos binas amplius domos continuare, nobis larem familiarem nusquam ullum esse?”²⁰

Ezért tudja csak forradalmi úton elképzelni Dózsa a bajok megszüntetését, s ezért sürgeti az egész magyar jobbágyság egységes fellépését elnyomóival szemben:

„Iam si tempus adest, subducite colla tyrannis,
Praesertim si iura iubent abstare tyrannis;
Iure dato nobis uti legumque licebit. —
Certe opus est passim reges iugulare et amica
Libertate frui; nova iura, abolere vetusta
Pragmata nobilium.....”²¹

Catilina is fegyveres harcra szólítja fel mindazokat, akik egyetértenek vele: „Quin igitur expergiscimini? En illa illa quam saepe optastis libertas, praeterea divitiae decus gloria in oculis sita sunt. Fortuna omnia ea victoribus praemia posuit. Res tempus pericula egestas belli spolia magna magis quam oratio mea vos hortantur.”²²

Végül Dózsa megfogadja a hozzá csatlakozó szegényeknek, hogy vezetni és védelmezni fogja őket jóban, rosszban:

„..... partibor in omnes;
Quae ridens fortuna dabit, dabit optima quaeque.
Non rex vester ero, fiam socius, comes ibo
Ipseque ad arbitrium vulgi faciunda reducam
Concedamque libens, posito diademate vestrum
De me iudicium non indignabor haberi.”²³

Catilina, beszéde vége felé ugyancsak hűséget esküszik híveinek: „Vel imperatore, vel milite me utimini: neque animus neque corpus a vobis aberit.”²⁴

Az elmondottak alapján, nem tekintve a beszédek tagadhatatlanul rokon szerkesztés-módját és gondolati párhuzamait, melyek a részben közös cél miatt bizonyos fokig érthetőek, arra a megállapításra kell jutnunk, hogy Taurinus nem „titkos szimpátiából”²⁵ iktatta eposzába, sőt éppenséggel visszatartó hatást akart vele elérni olvasói körében. Aminthogy Sallustius sem óhajtott Catalina beszédének ismertetésével új híveket szerezni a már levert mozgalomnak. Az adott művön belüli funkcionális azonosság tehát mindkét esetben megállapítható.

Persze mindebből nem következik az, hogy a Stauromachiába beledolgozott ceglédi beszédben valamiféle önállóan átvételt kellene látnunk, vagy legalábbis kétségbe vonnánk forrásértékét. Hisz Taurinus valóságos adatokkal dolgozott, de ezt a nyersanyagot elveinek megfelelően alkalmasint átfurmálta. Jelen esetben úgy, hogy Dózsa György beszédének történelmileg hiteles téziseit nagyszámú antik auktor és humanista költő megfelelő kitételei-

¹⁷ Stauromachia, II. 115–119.

¹⁸ Stauromachia, II. 127–129.

¹⁹ Stauromachia, II. 168–170.

²⁰ Sallustius, I. m. 20, 11.

²¹ Stauromachia, II. 170–175.

²² Sallustius, I. m. 20, 14–15.

²³ Stauromachia, II. 176–182.

²⁴ Sallustius, I. m. 20, 16.

²⁵ Vö. Geréb már idézett bevezető tanulmányát a Stauromachia fordítása előtt, 6. l.

nek beleolvastásával dolgozta fel és iktatta be eposzába a maga felfogásához híven ugyan, de a sallustiusi Catilina-beszéd mintájára.

Igy igazolható az a feltevés, hogy Taurinus nemcsak formai átvételekre volt képes, mint ahogyan ez Császár Zoltán egyébként jól használható eredményeiből kitűnnék, hanem forrásainak és mintáinak funkcionális felhasználására is. Ez pedig egyszersmind annyit is jelent, hogy megdől a ceglédi beszédnek Taurinus írói bátorságára és világnézeti álláspontjára vonatkoztatott értéke.

SÜKÖSD MIHÁLY

WESZPRÉMI ISTVÁN NAPLÓJA

Toldy Ferenc irodalomtörténete egyetlen mondatot juttat életművének: „Weszprémi Istvánnak a magyar orvosok életeiről szóló munkája (1774–1787) messze túlterjedve címe határain történelmi és archeológiai, nagyjából azonban irodalomtörténeti kitéréseivel nagyszerű raktárát képezi szerencsés nyomozásai számos felfedezéseinek.” Sokkal többet azóta sem tudtak és írtak Weszprémiről. A bőkezű utókor nevéhez ragasztotta a „polihisztor” sokat sejtető és ténylegesen keveset mondó címét — gyakorlatilag azonban még a szakértői köztudat is csak mint Földiné Weszprémi Juliska — Csokonai Rozáliája — apját, s egy négykötetes, többet dicsért, mint használt latin nyelvű „tudománytár”, irodalomtörténet, a „Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia” homályos életű szerzőjét ismerte. Ennél tovább legfeljebb orvostörténészek szorgalma jutott, értékes részletkutatásaik azonban többnyire apró adatok egymásmellétevésére korlátozódott, igen gyakran kuriózumok hajszo-lásában forgácsolódott szét. Megállapították, hogy Weszpréminek 40 hold földje, méhese volt Debrecenben, hogy háza két tímármester szomszédságában terült el (quel odeur! — tartja szükségesnek a felkiáltást Magyary-Kossa Gyula), sokszínű alakjának megismertetését azonban ez nagyon kevésé mozdította elő.

A Weszprémi életművét borító homály két okból látszott nehezen áthatolhatónak: egyrészt művein kívül alig maradt életére, a korban elfoglalt helyére, szerepére utaló feljegyzés azon a háromoldalas önéletrajzon kívül, melyet saját maga illesztett említett műve első kötetéhez. Másrészt — s ez a lényegi ok — Westprémi valóban polihisztor: orvos és pedagógus, költő, irodalmár és bibliográfus, határozott filozófiai érzékel és érdeklődéssel, ugyanakkor XX. sz-i kutatói eleve csak egy, meghatározott tudományág felől közeledtek hozzá. Az orvostörténészek (Magyary-Kossa, Elekes György stb.) pozitívista tudománytörténeti szemléletükkel kísérletet sem tesznek Weszprémit bonyolult korába, a XVIII. századba állítani: felszínre hozott adataik összefüggéstelenül lebegnek egy szétfolyó múltba visszavetítve. Az irodalomtörténet oldaláról közeledő pedig (pl. Molnár Ágnes) már eleve gátlással fordul az erősen természettudományos jellegű anyaghoz; mint tudós nem léphet a számára idegen szakterületre, ezért nem megy a részletekbe, elvi síkon marad, s a divattá lett szellem-történet Prokrustes-ágyába kényszeríti alakját.

Weszprémiről az első jelentős tanulmány váratlanul Angliában jelent meg, s mindjárt lényegesen újat adott. Az oxfordi tudományegyetem folyóirata, a „Philosophical Transactions” 1953. 1. számában David Lofthouse „The road to life” (Út az élethez) címmel ismerteti Weszprémi István Oxfordban önéletrajzon megírt, angliai útja alkalmával odakerült naplóját.

1752 márciusában Weszprémi a debreceni kollégium ösztöndíjával külföldi tanulmányútra indul. Másfél évet Zürichben tölt, 1753-ban az utrechti egyetemre iratkozik be, majd 1755-ben Oxfordban és Cambridge-ben hallgat előadásokat. Ez a három év számára a felkészülés ideje — ezt követi nyomon a napló, a Debrecenből egycsapásra a polgárosuló felvilágosult Nyugat gócpontjaiba kerülő Weszprémi ezernyi élményét, világnézeti tudatosodását regisztrálják a feljegyzések.

Napló és nem emlékirat, memoire. Megítélése szempontjából feltétlenül hangsúlyozandó ez a különbség. A napló nem a kiérlelődött egyéniség tisztultságával, véglegessé kristályosodott nézőpontból sorolja elő az évekkel vagy évtizedekkel *előbb* történeteket, mint azt a memoire, az önéletrész teszi — ellenkezőleg, minden sora együttthalad a pillanatnyi valósággal, a napló-író mindenkori életéhez, létéhez szinte kitapinthatóan tapad, élménydarabkák serege teszi változatossá, színessé, a percek hangulatváltása gyakran önellentmondóvá. Weszprémi nem „a maga mentségére”, önigazolásképpen ír, mint azt Misztótfalusi, rejtetten Bethlen Miklós